

Geç Neolitik Dönem Halaf Kültürü'nde Sanat ve Sembolizm* Art and Symbolism in the Halaf Culture in the Late Neolithic Period

Bahattin İPEK¹, Mehmet ŞAN², Mekiye EKŞİK³

Öz

Yakın Doğu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan anıtsal yapılar (Jeriko, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Göbeklitepe, Karahantepe vb.), kil sıvalı kafatasları, taş veya kemikten yapılmış objelerin dönemin tasvir sanatını veya dini ritüellerini temsil ettiği düşünülmektedir. Fakat Neolitiğin geç evresi olarak bilinen Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de, Göbeklitepe ve yakın çevresinden de tanıdığımız baskın anıtsal mimari olarak anılan yapıların artık Yakın Doğu'da kullanılmadığı görülmektedir. Kuzey Mezopotamya kültürleri olarak bilinen Hassuna, Samarra ve özellikle Halaf kültürleri Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu dönemde bilhassa çanak ve çömlekler veya mühürler üzerinde simgesel öğelerin yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Halaf kültürüne ait kapların üzerindeki iki veya üç katlı yapıları betimleyen sahneler, başları gövdelerinden ayrı olan insanları içeren tasvirler, dans eden insan motifleri, boğa başları (bukranium) ve bitki motifleri Geç Neolitik Dönem sembolizmi ve sanatı hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Bu çalışma, Kuzey Mezopotamya'daki Halaf kültürünün sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı, Halaf çanak çömlekleri üzerinde yer alan sahnelerin dönemin sanatı veya dinini temsil ettiği düşünülen öğeleri hakkında bilgi vermeyi ve yeniden yorumlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Neolitik Dönem, Halaf Kültürü ve Çanak-Çömleği, Halaf Kültüründe Sanat ve Sembolizm.

Abstract

The monumental structures uncovered in Pre-Pottery Neolithic Period settlements in Near East (Jericho, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Göbeklitepe, Karahantepe, etc.), clay plastered skulls, objects made of stone or bone are thought to represent depiction of art or religious rituals of period. However, during Pottery Neolithic Period, known as the late stage of Neolithic Period, structures known as the dominant monumental architecture, are also known from Göbeklitepe and its vicinity, are now disappearing in the Near East. Hassuna, Samarra and Halaf cultures, which are known as North Mesopotamian cultures, give us important information about cultural and economic structures of Late Neolithic Period. In this period, it is seen that use of symbolic elements is intensified, especially on pottery or seals. During Halaf period, scenes depicting two or three storey structures, depictions of human with heads separated from their bodies, dancing human motifs, bull heads (bukranium), plant motifs on Halaf potteries give more detailed information about symbolism and art of Late Neolithic period. This study aims to give information about socio-cultural and economic structure of Halaf culture in North Mesopotamia, and to provide a reinterpretation of elements considered to represent art or religion during Halaf period.

Keywords: Late Neolithic Period, Halaf Culture and its Pottery, Art and Symbolism in Halaf Culture.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye, e-posta: bahattinipek@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4380-9283, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

² Yüksek Lisans Öğrencisi., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye, e-posta: mehmetsan4721@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4589-5851.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye, e-posta: zenan_sultan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6963-9361.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 05.03.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 04.06.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): İpek, B., Şan, M. & Eksik, M. (2024). Geç Neolitik dönem Halaf Kültürü'nde sanat ve sembolizm. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 34-52.

Giriş

Neolitik Dönem, insanlığın binlerce yıldır sürdürdüğü avcı-toplayıcı ve göçebe hayattan tarımsal aktivitelerin başladığı, hayvanların evcilleştirildiği, yeni yerleşim türlerinin ve yeni alet kültürünün geçişini gösteren ve insanlık tarihinde Neolitik Devrim olarak adlandırılan dönem olarak bilinmektedir (Akkermans, 2013b: 63; Özdoğan, 1999: 234; Özdoğan, 2004: 44-45). 1920'lerden sonra V. Gordon Childe'nin Neolitik Devrim (*Neolithic Revolution*) ve Kentleşme Devrimi (*Urban Revolution*) teorilerine göre, yerleşimlerde metal ve çanak çömleğin olmaması Neolitik Dönem için belirleyici özelliktir (Tekin, 2015: 101). Ayrıca Neolitik Dönem topluluklarıyla ilgili genel görüş hayatta kalmaları için mücadele etmeleri gerektiğiydi (Özdoğan, 1999: 235). 1950'den günümüze kadar Anadolu ve Yakındoğu'da yapılan disiplinlerarası kazı çalışmaları, yüzey araştırmaları, yeni Neolitik Dönem yerleşimlerin kazılması, bu yerleşimlerde tapınak (veya kutsal yer), Kamu yapıları, heykel ve süs eşyalarının bulunması Neolitik Dönemin yeniden yorumlamasına yol açmıştır (Esin, 1999: 13; Özdoğan, 2004: 47-49; Özdoğan, 2007: 441; Tekin, 2015: 97). Ayrıca tarımla birlikte yerleşik yaşamın başladığını savunan tezlerin Göbeklitepe (veya Körtik Tepe, Gusir Höyük, Boncuklu Tarla, Hasankeyf Höyük) gibi yerleşimlerde, hayvanların evcilleştirilmediği ve tarımın yapılmadığı görülmekle birlikte Neolitik Dönem için yeni tanımların yapılmasını zorunlu kılmıştır (Özdoğan, 2007: 448). Özellikle yeni buluntular bizlere bazı Neolitik Dönem yerleşimlerinde beslenmenin sadece avcılığa dayandığı, bazılarında avcılık, tarım ve hayvancılığın beraber yapıldığını göstermektedir. Yeni kazılar ve veriler Neolitik Dönemde eşitliğe dayanmayan ve tabakalı toplulukların, aktif ve karmaşık ticari ilişkilerin, uzman zanaatkarların, devasa yapıları yapmak için organize edilmiş grupların varlığını göstermektedir (Özdoğan, 2007: 448-449).

Geç Neolitik Dönem'de Halaf Kültürü'nde Sanat ve Sembolizm⁴

Kuzey Mezopotamya'da Geç Neolitik Dönem

Neolitik Dönem adlandırılırken genel olarak kendi içinde alt dönemlere ayrılmakta olup bu alt dönemler farklı ekoller tarafından farklı terimler şeklinde kullanılmaktadır. Örneğin, Neolitik Dönemi Erken, Orta ve Geç Neolitik Dönem olarak 3 evreye ayıran ekoller bulunmaktadır. Bunun yanında özellikle son dönemlerde Neolitik Dönem için kullanılan en yaygın terim ise Çanak Çömleksiz Neolitik (A-B) ve Çanak Çömlekli Neolitik dönemlerdir. Özellikle Kuzey Mezopotamya'da çalışan arkeologlar Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için Geç Neolitik Dönem terimini kullanmaktadırlar. Mezopotamya Geç Neolitik ve Kalkolitik Dönemleri Hassuna, Samarra, Halaf ve Ubaid Kültürleri olarak bilinmektedir (Campbell, 2007: 104). Bu kültür isimleri 20. yy. başlarında ve ortalarında güney ve kuzey Irak ile kuzey Suriye'deki kazılar sonucunda bahsi geçen kültürlerle ait buluntuların ilk bulunduğu yerleşim veya höyük isimlerinden gelmektedir (Campbell, 1999: 575; Campbell, 2007: 104-105; Tekin, 2015: 89, 99, 104). Özellikle bu kronolojiler veya bahsi geçen terminolojiler Mezopotamya tarih öncesi için seramik tipolojisine dayanmaktadır ve 20. yüzyılın başlarında o coğrafyada çalışan arkeologlar tarafından oluşturulmuştur (Atakuman, 2015a; Campbell, 1999: 575; Campbell, 2007: 104-105; Tekin, 2015: 89, 99, 104).

Geç Neolitik Dönemin genel özelliklerine bakıldığında kendinden önceki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden ayıran en önemli ve ayırt edici özelliği ise artık bu dönemde kilden çanak çömleklerin yapılması ve bu çanak çömleklerin bilinçli olarak çömlek fırınlarında fırınlanmasıdır. Bu evre Geç Neolitik Dönem olarak adlandırılır ve Kuzey Mezopotamya'da yaklaşık olarak MÖ 7000'de başlamıştır (Bernbeck

⁴ Bu makalede kullanılan verilerin 2019 yılında Şanlıurfa'da yapılan "Uluslararası Göbekli Tepe ve Neolitik Çağ Yerleşimleri Kongresi'nde" "Geç Neolitik Dönemde Kuzey Mezopotamya'da Sanat ve Sembolizm" başlığıyla sunumu yapılmıştır. Bu bilgiler herhangi bir yerde yayınlanmamış olup yeni veriler eklenerek makale daha geniş olarak yeniden ele alınmış olup makaleye daha kapsamlı yeni veriler eklenmiştir.

& Nieuwenhuys, 2013: 18; Gallet & diğ., 2015: 90). Özellikle Kuzey Mezopotamya'da Geç Neolitik Dönem kronolojinin tarihlendirilmesi ise genel olarak yaklaşık MÖ 6900-MÖ 5300 (Nieuwenhuys & Cruells, 2004: 47; Nieuwenhuys, 2008: 691-692) veya yaklaşık olarak MÖ 6800-MÖ 5300/5200 arasına denk gelmektedir (Akkermans & Schwartz, 2003: 99; Akkermans, 2013a: 17).

Halaf Kültürünün Yayılım Alanları

Kuzey Mezopotamya'da Geç Neolitik Dönem kültürleri arasında ön plana çıkan kültürlerden birisi Halaf kültürüdür. Halaf kültürü ile ilgili ilk bilgiler 20. yüzyılın başlarında kazılan üç tarih öncesi yerleşimden gelmektedir (Frankel, 1979: 2). Türkiye sınırları içerisinde 1908 yılında John Garstang tarafından Sakce Gözü/Coba Höyük'te yapılan kazı ve 1913 yılında C. L. Woolley tarafından Tell Yunus kazısı ile Kuzey Suriye'de Max von Oppenheim tarafından 1911-1913 ve 1927-1929 yıllarında Tell Halaf'taki kazılardır (Frankel, 1979: 2-3; Gessner, 2011: 780-781; Tekin, 2015: 96). Bu üç yerleşimdeki Halaf kültürü ile ilgili ilk kazıların yanında, 1930'larda Max Mallowan tarafından Kuzey Irak'taki kazılan Tell Arpachiyah kazısı Halaf dünyası için bir diğer önemli keşif haline gelmiştir (Campbell, 1992: 182; Gessner, 2011: 781). Çünkü Tell Arpachiyah kazıları yerleşim yerinde Halaf kültürünün erken, orta ve geç evreleri için ilk kez önemli veriler vermektedir. Tell Arpachiyah kronolojik dizileri (erken, orta ve geç evreleri) arkeologlar tarafından uzun süre diğer Halaf yerleşimlerindeki stratigrafi ve Halaf kronolojisini belirlemek için kullanılmıştır (Davidson, 1977: 8, 25; Gessner, 2011: 781; Tekin, 2015: 97). Ancak 1960'lardan bu yana, Kuzey Irak'taki Yarım Tepe I-II ve Banahilk kazıları, Güneydoğu Anadolu'daki Girikihacıyan, Kazane Höyük, Akdeniz bölgesi'ndeki Domuztepe, Doğu Anadolu'daki Tilkitepe kazıları ile Kuzey Suriye'deki Tell Halula, Tell Sabi Abyad ve Tell Aqab gibi yerleşimler Halaf kültürü, bu kültürün dağılımı ve Halaf kültürünün Kuzey Mezopotamya'daki kökeni hakkında önemli yeni bilgiler sağlayan yerleşimler arasındadır (Gessner, 2011: 782). Halaf kültürünün yayılım bölgesine genel olarak bakıldığında, doğudaki sınırı İran bölgesindeki Zagros Dağları'ndan başlayarak, batıda Akdeniz ile Toros Dağları'na, kuzeyde Van Gölü ile Muş-Elazığ bölgesine ve güneyde ise kuzey Suriye'den Irak'ın merkezine kadar yayıldığı görülmektedir (Resim 1) (Becker, 2013: 455; Gessner, 2011: 778; Hijara, 1997: 91; Özdoğan, 2013: 380; Sarıaltun, 2013: 504; Watson, 1983: 232).

Halaf Kültürünün Genel Özellikleri

Halaf kültürü kaliteli boyalı çanak-çömlekleri, yuvarlak planlı yapıları (Tholos), damga mühürleri, figürinleri ve uzak mesafe obsidyen ticareti ile bilinmektedir (Akkermans, 1991: 121; Hijara, 1997: 91; Nieuwenhuys, 2008: 692). Bu kültürün geçim kaynağı ise kültüre alınmış tahıllar ve yabani bitkileri tüketmekle birlikte, evcilleştirilmiş veya yabani hayvanları tükettikleri de görülmektedir (Gessner, 2011; Hijara, 1997; Yakar, 1991). Halaf yerleşimleri genel olarak fazla büyük olamayıp 1 hektardan başlayarak 5 hektara kadar değişmektedir (Akkermans & Schwartz, 2003: 119; Akkermans, 2013a: 22; Gessner, 2011: 778; Hijara, 1997: 85, 109). Halaf yerleşmelerinin yoğunluğu bölgeden bölgeye değişmektedir. Halaf döneminde kalıcı yerleşimler olmasına rağmen kısa ömürlü yerleşimler de olmuştur. Bu dönemin yerleşim türü, köylerin etrafındaki açık alanlarla birlikte daha az planlı ve dağınık yapılardan oluşmaktadır (Frangipane, 2013: 95). Yerleşim yerlerinin alanları için kesin sınırlar yoktur (Frangipane, 2013: 95). Halaf döneminin kültür dolgusu genelde yüksekliği 6 ile 8 m arasında değişmektedir (Hijara, 1997: 85, 109). Buna ek olarak, mevsimlik ya da yarı-kalıcı yerleşimleri temsil eden birçok yerleşimde 4 m'den fazla birikim oluşturmaktadır (Hijara, 1997: 85, 93). Bu dönemde oldukça kısa ömürlü yerleşimler ise bir ya da iki metreden daha az dolgudan oluşmaktadır. Halaf döneminde hem uzun hem de kısa ömürlü yerleşimler bulunmaktadır (Akkermans, 2013a: 22-24). Halaf döneminde ölü gömme geleneklerine bakıldığında, gömü uygulamaları tek ve çift çukur gömülerden toplu gömülere, tekli ve çoklu kafatası gömülerinden bireysel ya da toplu kremasyon gömülere kadar çeşitlilik göstermektedir

(Akkermans, 1989: 83; Akkermans & Schwartz, 2003: 145; Campbell, 2008b: 134; Campbell, Kansa, Bichener, & Lau, 2014: 30).

Bu dönemde Halaf yerleşimlerinde sosyal hiyerarşi veya kutsal alanların varlığına bakıldığında, genel olarak Halaf gömü uygulamaları, birkaç istisna dışında, yoğun mezar eşyalarına sahip bir şef veya elit için yapılan mezarlara rastlanmamıştır (Akkermans, 2013a: 29; Frangipane, 2007: 162-163; Watson & Leblanc, 1990: 137-138). Halaf yerleşimlerinde savaşa dair çevre duvarları, hendekler ya da silahlar gibi güçlü arkeolojik kanıtlar bulunmamaktadır (Hijara, 1997: 102; Watson & Leblanc, 1990: 138). Son zamanlardaki görüşler her ne kadar bu kültürde sosyal bir hiyerarşi olmadığını söylese de Tell Sabi Abyad'ta bulunan 'Plaza' olarak adlandırılan alan ile Domuztepe'deki Kırmızı Teras, Ölüm Çukuru veya Hendekler bizlere ritüel/festival aktivitelerin yapıldığını ve bu aktivitelerin bir şef veya özel kişi/kişiler tarafından yapıldığını göstermektedir (Akkermans, 2013a; Frangipane, 2007; İpek, 2019: 63). Bundan dolayı Halaf kültüründe düşük seviyede de olsa bir sosyal-hiyerarşinin olduğunu şimdiki veriler göstermektedir.

Halaf Kültürü Kronolojisi ve Alt Evreleri

Halaf kronolojisi ilk olarak Mallowan tarafından Tell Arpachiyah kazılarına dayanarak Erken, Orta ve Geç Halaf olarak dönemlere ayrılmıştır (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 23; Campbell, 2007: 106; Gessner, 2011:783; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004: 49). Bu üçlü ayırım uzun süre çok popüler olmuştur (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 23; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004: 49) ve bazı uzmanlar tarafından Halaf kültürü tanımlanırken bu teriler hala kullanılmaya devam edilmektedirler. 1970'lerde Davidson'ın Kuzey Suriye'deki Tell Aqab'da yaptığı kazılar sonucunda (Gessner, 2011: 783) üçlü Halaf kronolojisine Halaf-Ubeyd Geçiş Dönemi'ni (HUT) eklemiştir (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 23; Campbell, 2007: 106; Gessner, 2011: 783). Özellikle son yıllarda Geç Neolitik Dönem kronoloji ve Halaf kültürü üzerine yapılan araştırmalar oldukça artmıştır (Nieuwenhuyse, 2000: 155). Suriye savaşı öncesi Tell Sabi Abyad'daki kazılar ve Kuzey Suriye'deki yüzey araştırmaları sonucunda MÖ 6100-5900 tarihlerine denk gelen '*Transitional Period*' veya '*Proto-Halaf*' Halaf kronolojisine eklenmiştir (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 26; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004: 47, 48; Nieuwenhuyse, 2007: 10; Nieuwenhuyse, 2009: 83). Sonuç olarak, daha önce Kalkolitik kültür olarak adlandırılan Halaf kültürü yeni kazılar, yüzey araştırmaları ve konferanslarla "Geç Neolitik Dönem" kültürü olarak yeniden tanımlanmış olup yaklaşık olarak MÖ 6100-5300/5100 yılları arasına tarihlenmektedir (Akkermans & Schwartz, 2003: 99; Akkermans, 2013a; Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013; İpek, 2019; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004; Nieuwenhuyse, 2008).

Halaf Çanak Çömleğinin Genel Özellikleri

Halaf dönemine ait kaplarda yapılan çalışmalarda şimdiki verilere dayanarak yaklaşık olarak 350'den fazla motif/desen kaplar üzerinde bulunmaktadır (Resim 2) (Merpert & Munchaev, 1973: 113; Merpert & Munchaev; 1993: 134). Çanak çömleklerde kullanılan en yaygın desenler geometrik motiflerdir. Kapların çoğu yatay ya da diyagonal bantlar halinde sade bir şekilde bezenmiştir (Nieuwenhuyse, 2000: 163). Geometrik motifler arasında çapraz tarama ya da paralel zikzak çizgiler, baklava dilimleri, köşeli çift ayraçlar ve noktalar yer alır (Gessner, 2011: 780; Nieuwenhuyse, 2000: 163; Özbal & Gerritsen, 2013: 109). Halaf döneminde veya Geç Neolitik Dönemde Kuzey Mezopotamya'da yapılan çanak çömlekler el yapımıdır (Becker, 2013: 455; Frankel, 1979: 15; van As & Jacobs, 1989: 229). Bu dönemde gündelik kullanımlar için yapılan kaba veya boyasız yapılan kap örneklerin yanında genel olarak Halaf çanak çömlekler oldukça yüksek kaliteli ve renkli boyalı bezemeleriyle bilinmektedir (Frankel, 1979: 1; Sinopoli, 1991: 115). Halaf çömlekçileri yaklaşık olarak 900/800 sene boyunca etkileyici bir çömlek türü/formu ve motif repertuarı geliştirmişlerdi (Özbal & Gerritsen, 2013: 109). Boyalı buluntu topluluğu farklı şekil, renk

ve bezemelere sahip çeşitli kâse, tabak (açık kaplar) ve çömleklerle (kapalı kaplar) karakterize edilir (Frankel, 1979: 1; Watson & LeBlanc, 1990: 42). Halaf çanak çömleklerinde kullanılan renkler arasında siyah, kahverengi, kırmızı, turuncu, yeşil ve beyaz gibi sade renkler yanında monokrom (tek renkli), bikrom (iki renkli) veya trikrom (üç renkli) uygulamalar da bulunmaktadır (Steinberg & Kamilli, 1990: 187-188). Polikrom (çok renkli) bezeme özellikle Halaf döneminin sonlarına doğru (Geç Halaf Döneminde) ortaya çıkmıştır (Campbell, 1992: 182). Halaf dönemine ait çanak çömleklerin birçok işlevi vardı. Bazıları yiyecek ve içecek tüketiminde, bazıları depolama ve yiyecek hazırlamada, bazıları ise yaşayanlar ve ölüler için hediye olarak kullanılmıştır (Akkermans & Schwartz, 2003: 134). Kaba katkılı ve kalın cidarlı kaplar pişirme, depolama veya yiyecek hazırlama için kullanılmıştır. Çok kaliteli olarak pişirilmiş, ince işçilikli ve ince cidarlı boya bezemeli kaplar ise büyük ihtimalle şenliklerde veya törenler sırasına hazırlanan yiyeceklerin servisinde kullanılmıştır (Gessner, 2011: 780).

Halaf Çanak Çömleklerinin Üzerinde Görülen Figürlü Sahneler

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde devasa boyutlu dini veya kamusal yapılar, sade veya dekoratif bezemeli sütunlar, büyük boyutlu insan heykelleri, taş maskeler Yakındoğu'daki Ain Ghazal, Jericho (Levant Bölgesi), Dja'de (Suriye), Nevali Çori, Çayönü, Göbeklitepe (Güneydoğu) gibi yerleşimlerde görülmektedir (Verhoeven, 2002: 6). Ayrıca insan veya hayvan betimlemeleri, yılan, akrep, dört ayaklı hayvanlar, kuş motifleri taş objeler veya sütunlar üzerinde görülen diğer unsurlardır (Atakuman, 2015b: 769; Costello, 2013: 119). Fakat Yakındoğu'da (Güneydoğu Anadolu, Suriye-Levant Bölgesi veya Kuzey Irak'ta) Çanak Çömleksiz Neolitik B'de görülen mega-yerleşimler, yoğun ticaret veya takas sistemi, tapınak ve diğer olgular Çanak Çömleksiz Neolitik B'den sonra yıkıma uğramıştır (Özdoğan, 1999: 232-233). 'Neolitik Çöküş' olarak adlandırılan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden Geç Neolitik (Çanak Çömlekli) Neolitik Döneme geçiş evresinde yerleşimlerin çoğu ya terk edilmiş veya boyutlarında küçülmeler olmuştur (Özdoğan, 2014: 1515). Bu değişimlerin arkasındaki faktörler iklim değişikliği veya fazla nüfus artışından dolayı doğal kaynakların aşırı şekilde kullanılması/tüketilmesi olarak görülse de tam olarak belli değildir (Özdoğan, 1999: 232-233). Ayrıca ritüel veya kamusal amaçlı yapıların Neolitik Çöküş ile birlikte ortadan kaybolduğunu ve Geç Neolitik Neolitik Dönem (MÖ 7000-5100/5000) boyunca bu tür semboller (küçük objeler haricinde) neredeyse görülmemektedir (Tablo 1) (Verhoeven, 2002: 6).

Bu dönem her ne kadar çöküş olarak belirtilse de Geç Neolitik Dönemde Yakındoğu'da bir yenilik ortaya çıkmıştır. Bu yenilik artık kilden çanak çömleklerin yapılması ve bu kapların fırınlarda pişirilmesidir. Kuzey Mezopotamya'da yaklaşık olarak MÖ 7000'lerde başlayan ve kilden yapılan çanak çömleklerin (Bernbeck & Nieuwenhuys, 2013: 18, Gallet & diğ., 2015: 90) ilk örnekleri Tell Sabi Abyad (Balikh Vadisi), Tell Seker al-Aheimar (Habur Vadisi), Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat (Fırat bölgesi) gibi yerleşimlerden gelmektedir (Cruells, 2008: 672). Kilden yapılan bu ilk kap örnekleri genelde kaba katkılı kaplar şeklindeydi. Genellikle bu dönemde kaplar üzerindeki desenler nadir olup geometrik şekillerden oluşuyordu (Le Mièr, 2013: 325). Yaklaşık 800 yıl boyunca (yaklaşık olarak MÖ 7000-6200 arasında) kapların gelişimi oldukça yavaş ilerlerken yaklaşık olarak MÖ 6200'lere geldiğimizde Kuzey Mezopotamya'da çanak-çömleklerde yeni teknolojik gelişmeler ve yeni stilistik özellikler ortaya çıkmaya başlamıştır (Nieuwenhuys, 2013: 135). Çanak-çömleklerde daha kaliteli kilin kullanıldığı, daha gelişkin çömlekçi fırınların ve tek renkli kaplardan çok renkli kapların üretiminde artışın olduğu görülmüştür (Cruells, 2008: 672-673). "Transitional/Proto-Halaf Period" olarak bilinen bu dönem Nieuwenhuys tarafından "Painted Pottery Revolution" olarak adlandırılmıştır (Nieuwenhuys, 2013: 137). Bu dönemde özellikle kuzey Suriye'deki Tell Sabi Abyad yerleşiminde yapılan çalışmalarda Proto-Halaf döneminde Kaliteli Kaplar (*Fine Ware*) olarak adlandırılan kapların oranı % 5 iken, Erken Halaf dönemine geldiğinde bu oranın % 80'a kadar arttığı görülmüştür (Tablo 2) (Nieuwenhuys, 2009: 85). Şimdiki

verilere dayanarak yaklaşık olarak 800/1000 yıl boyunca ortadan kaybolan bu devasa sanat eserleri veya sembolizm ile ilgili veriler, Yakındoğu arkeolojisinde Kuzey Mezopotamya'nın Geç Neolitik Dönem kültürü olarak bilinen Halaf kültürüne ait çanak-çömlekler ve damga mühürler üzerindeki figürlü sahnelerde yeniden görülmeye başlamıştır.

Geç Neolitik Dönemde Halaf Kültüründe Sanat ve Sembolizm

Halaf çanak çömlekleri Geç Neolitik Dönem sanatı veya sembolizmi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik B döneminden sonra ortadan kaybolan görsel öğeler Samarra kaplarında görülmeye başlanmıştır. Kuzey Mezopotamya'da Halaf kültürünün ortaya çıkmasıyla (yaklaşık MÖ 6200/6100) Halaf kültürünün kapları üzerinde her ne kadar en yaygın motifler geometrik olsa da figürel veya naturalistik motifler Halaf veya Geç Neolitik Dönem kültürü hakkında bilgiler vermektedir (Campbell, 2010; Gessner, 2013: 125; Steinberg & Kamilli, 1990: 187). Özellikle Halaf kültürüne ait kapların üzerindeki iki veya üç katlı yapıları betimleyen sahneler, başları gövdelerinden ayrı olan insanları içeren tasvirler, dans eden insan motifleri, boğa başları (bukranium), bitki motifleri Geç Neolitik Dönem sembolizmi ve sanatı hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Genel olarak bitki motiflerine baktığımız zaman ağaç ve çiçek motifleri karşımıza çıkmaktadır (Resim 3). Ağaç motifleri iğne yapraklı ağaç (sedir, çam vb.) grubuna girer. Kaplar üzerindeki ağaç betimler genelde uzun olup Domuztepe'de bulunan ve mimari yapıları gösteren kabın üzerindeki ağaç motifi gibi binaları ikiye ayırmış ve yapıların ortasında yer almaktadır. Hayvan motiflerine baktığımızda en yaygın motif olarak boğa (bukranium) veya öküz (mouflon) başı görülmektedir (Resim 4). Dört ayaklı hayvan motifleri arasında inek, keçi, geyik, tilki, at, leopar gibi hayvan figürler karşımıza çıkmaktadır (Resim 5). Kuşgiller arasında su kuşları, akbaba, flamingo, baykuş gibi motifler Halaf kapları üzerinde yaygın olarak görülür (Resim 6). Az da olsa balık, akrep ve yılan motifi kaplar üzerinde görülen diğer hayvan figürleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 7). Halaf kapları üzerinde görülen insan betimlemeleri ve muhtemelen hikâyeci bir anlatım taşıyan betimlemeler az da olsa bize Geç Neolitik Dönem toplulukların yaşam tarzları, dini veya kültürel aktiviteleri hakkında bilgiler vermektedir. İnsan motiflerine baktığımızda özellikle yürüyen insanlar, kolları kanatlı gibi gösterilen veya başlarına maske takmış gibi gösterilen ritüalistler (şaman veya ayin/tören düzenleyiciler), ok ve yay ile betimlenen avcı veya savaşçılar bizlere dönemin inanç sistemi veya yaptıkları aktiviteler hakkında bilgiler vermektedir (Resim 8). Özellikle kolları kanatlı gibi gösterilen veya başlarına maske takmış gibi gösterilen figürlerin 'Şaman' veya ritüel aktiviteleri gerçekleştiren ritüalistler olabileceği düşünülmektedir (Costello, 2013: 120; Nieuwenhuysse, 2013: 135; Tekin, 2016: 66). Ayrıca bir ritüel, şenlik veya olayı temsil eden dans figürleri Halaf kaplarında sıkça karşımıza çıkan figürlü sahneler arasında yer almaktadır (Resim 9) (Nieuwenhuysse, 2007: 224). Son olarak 'Öykülü Sahneler' olarak tabir edilebilecek figürlü sahneler bize Halaf kültürünün yaşamı hakkında bilgiler vermektedir (Resim 10). Domuztepe'de bulunan sazlık veya ağaçtan yapılmış iki veya üç katlı yapıları gösteren ve bu yapıları ayıran büyük bir ağaç ve yapılar arasında bulunan büyük vazolar olan 'Mimari Yapıları Gösteren Kap', başları gövdelerinden ayrılmış ve önlerinde ayakta duran figürlü 'Death Pot', üzerinde halay/veya ritüel aktivitesi yapan 'Dans Eden Kadınlar', Tell Arpaciyah'taki üzerinde yapı, avlanma sahnesi, iki kadın motifi, büyük bir yılan, büyük bir vazoya tırmanan iki kişi ve boğa başlarını gösteren figürlü kap, Tell Halaf'ta bulunan ve üzerinde ayakta elleri açık figürler ve sahnede yer alan büyük vazo bize Geç Neolitik Dönemin mimarisi yapısı, avlanma sahneleri, ölü/ölüm ritüelleri hakkında bilgiler vermektedir (Resim 10).

Sonuç

Son dönem verilerine dayanarak Çanak-Çömleksiz Neolitik A ve B evrelerinde var olan büyük boyutlu kamusal veya dini yapılar, devasa sütunlu yapılar, basit bezemesiz veya üzerinde hayvan ve

insan figür olan sütunlar, kil veya boya ile süslenmiş kafatasları gibi dönemin dini ve kültürel yapısını tanımlayan bulguların Çanak-Çömleksiz Neolitik B'den (MÖ 7000'lerde) sonra neredeyse ortadan kaybolduğu görülmektedir. Yaklaşık olarak 800 yıl boyunca ortadan kaybolan dönemin kültürleri ile ilgili bilgiler MÖ 6200/6100'lerden sonra Kuzey Mezopotamya'da Halaf kültürü olarak adlandırılan kültürün çanak-çömlekleri üzerinde yer alan sahneler veya figürler sayesinde tekrar açığa çıkmaktadır ve bu bağlamda Neolitiğin son dönemindeki sanat ve sembolizmi hakkında fikirler elde edilmektedir. Bu kaplar üzerinde yer alan figürler sayesinde dönemin sakinlerinin beraber yaşadıkları veya doğal ortamda var olan avladıkları hayvan motiflerini, botanik motifler sayesinde dönemin florası, mimari sahneler sayesinde dönemin mimarisi veya dini/kamusal yapıları hakkında verilere ulaşılmaktadır. Halaf kültürü için oldukça ilginç olan durum ise genelde yapılan kazılar sonucunda neredeyse Halaf kültürünün görüldüğü tüm yerleşimlerin mimarisinin kerpiç veya taş temelli yapılar olmasıdır (Resim 11). Bu dönemin yapıları diktörgegen veya dönemin tipik mimarisi olan yuvarlak planlı Tolos yapılar şeklindedir. Fakat Halaf çanak çömlekleri üzerinde görülen mimari tasvirlerin hepsinde betimlenen sahnelerde yapıların bir platform üzerinde ahşaptan yapıldığı ve az katlı oldukları görülmektedir (Resim 10.3 ve 11). Ahşaptan yapılan bu yapıların acaba sıradan halkın olduğu konutlar mı yoksa kamu veya kutsal yapıları mı tasvir ettikleri döneme ait kazıların azlığından dolayı henüz tam olarak bilinmemektedir. Halaf kapları üzerinde görülen dans eden figürler ise dönemin festival/şenlik, düğün veya hayvanları kurban etme ritüelleri gibi Kuzey Mezopotamya'da yaşayan Geç Neolitik Dönem kültürleri hakkında bilgiler vermektedir. Fakat Kuzey Mezopotamya'da var olan kazıların azlığından dolayı sadece Geç Neolitik Dönem değil diğer dönemler hakkında da bilgimiz oldukça azdır. Yapılacak kazılar ve araştırmalar Çanak Çömlekli Neolitiğin başında ortadan kaybolan öğeler ve Geç Neolitik Dönem kültürleri hakkında daha çok bilgi verecektir. MÖ 6200'lerden sonra başlayan ve Geç Neolitikten veya Halaf kültüründen sonra yaklaşık olarak MÖ 4700'lerden sonra çanak-çömleklerde var olan kalite azalmaya başlamış ve figürlü sahneler neredeyse yok olmuştur (Campbell, 2008a: 57; Campbell, 2010: 147). Halaf kültürüyle başlayan ve çanak-çömleklerde var olan sanat veya sembolizm bu kültürden sonra gelen Ubaid ve diğer kültürlerde dini veya kamusal olarak tanımlanan mimaride ve prestiji sembolize eden sanat eserlerinde görülmeye başlanmıştır.

Kaynaklar

- Akkermans, P. M. M. G., & Le Mièrè, M. (1992). The 1988 excavations at tell Sabi Abyad, a Later Neolithic village in northern Syria. *American Journal of Archaeology*, 96(1), 1-22.
- Akkermans, P. M. M. G., & Schwartz, G. M. (2003). *The Archaeology of Syria: From Complex hunter-gatherers to early urban societies (ca.16,000-300 BC)*. Cambridge University Press.
- Akkermans, P.M.M.G. (1987). A Late Neolithic and early Halaf village at Sabi Abyad, Northern Syria. *Paléorient*, 13(1), 23-40.
- Akkermans, P.M.M.G. (1989). Halaf mortuary practices: A survey. Haex, O. M. C., Curvers, H. H. & Akkermans, P. M. M. G. (Editors), *To the Euphrates and Beyond: Archaeological Studies in Honour of Maurits N. van Loon*. (ss, 75-88). A. A. Balkema.
- Akkermans, P. M. M. G. (1991). New radiocarbon dates for the Later Neolithic of northern Syria. *Paléorient*, 17(1), 121-126.

- Akkermans, P. M. M. G. (2013a). Northern Syria in the Late Neolithic, ca. 6800–5300 BC. Orthmann, W., Matthiae, P. & al-Maqdissi, M. (Editors), *Archéologie et Histoire de la Syrie I: La Syrie de l'époque néolithique à l'âge du fer*. (ss, 17-31). Harrassowitz Verlag.
- Akkermans, P. M. M. G. (2013b). Living Space, Temporality and Community Segmentation: Interpreting Late Neolithic Settlement in Northern Syria. Nieuwenhuysse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 63-75). Brepols Publisher.
- Anadolu Ajansı. (2024, 27 Şubat). <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/-domuztepe-hoyugunde-okculuga-dair-bulgulara-rastlandi-/1596589>
- Atakuman, Ç. (2015a). Kuzey Mezopotamya Prehistoryası'nın Terminolojik Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım. *APAD* 1, 47-71.
- Atakuman, Ç. (2015b). From Monuments to Miniatures: Emergence of Stamps and Related Image Bearing Objects during the Neolithic. *Cambridge Archaeological Journal*, 25(4), 759-788.
- Becker, J. (2013). Tell Halaf: New results on the Late Neolithic period. Northeastern Syria. Nieuwenhuysse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P.M.M.G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 455-466). Brepols Publisher.
- Bernbeck, R. & Nieuwenhuysse, O. (2013). Established Paradigms, current disputes and emerging themes: The state of research on the Late Neolithic in upper Mesopotamia. Nieuwenhuysse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P.M.M.G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 17-37). Brepols Publisher.
- Breniquet, C. (1991). Un site Halafien en Turquie meridionale: Tell Turlu. *Akkadica*, 71, 1-35.
- Butterlin, P. (2018). *Architecture et société Au Proche-Orient Ancien: Les bâtisseurs de mémoire en Mésopotamie (7000-3000 av. J.-C.)*. Editions A&J Picard.
- Campbell, S. (1992). The Halaf Period in Iraq: Old Sites and New, *The Biblical Archaeologist*, 55(4): 182-187.
- Campbell, S. (1999). Archaeological Constructs and Past Reality on the Upper Euphrates. Lete, G. del-O. & Fenollos, J. L. M. (Editors), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam Area Proceedings of the International Symposium Held at Barcelona, January 28-30, 1998*. (ss, 573-583). Editorial AUSA.
- Campbell, S. (2007). Rethinking Halaf Chronology. *Paléorient* 33(1), 103-136.
- Campbell, S. (2008a). Feasting and dancing gendered representation and pottery in later Mesopotamian Prehistory. Diane Bolger, D. (Editor) *Gender Through Time in the Ancient Near East*. (ss. 53-76). AltaMira Press.
- Campbell, S. (2008b). The dead and the living in late Neolithic Mesopotamia. *Scienze dell' Antichità: Storia Archeologia Antropologia*, 14(1), 125-140.

- Campbell, S. (2010). Understanding symbols: Putting meaning into the painted pottery of Prehistoric northern Mesopotamia. Bolger, D. & Maguire, L.C. (Editörler), *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*. (ss, 147-155). Oxbow Books.
- Campbell, S., Kansa, S.W., Bichener, R., & Lau, H. (2014). Burying things; Practices of cultural disposal at Late Neolithic Domuztepe, southeast Turkey. Porter, B.W. & Boutin, A.T. (Editors), *Remembering the Dead in the Ancient Near East: Recent Contributions from Bioarchaeology and Mortuary Archaeology*. (ss, 27-60). University of Colorado Press.
- Carter, E. & Campbell, S. (2006). Report on the 2004 excavation season at Domuztepe. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27(1), 313-324.
- Carter, E. & Campbell, S. (2008). The Domuztepe project, 2006. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29(3), 123-136.
- Carter, E. (2012). On human and animal sacrifice in the Late Neolithic at Domuztepe. Porter, A. M. & Schwartz, G. M. (Editors), *Sacred Killing: The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East*. (ss, 97-124). Eisenbrauns.
- Costello, S.K. (2013). Using imagery to interpret Late Neolithic religion. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 117-124). Brepols Publisher.
- Cruells, W. (2004). The pottery. Tunca, Ö., Molist, M. & Cruells, W. (Editors), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*. (ss, 41-200). Peeters Publishers.
- Cruells, W. (2008). The Proto-Halaf: Origins, definition, regional framework and chronology. Córdoba, J. M., Molist, M., Pérez, M. C., Rubio, I. & Martínez, S. (Editors), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, (Vol. III)*. (ss, 671-689). Universidad Autónoma de Madrid.
- Cruells, W. (2013). La cerámica Halaf en Tell Halula (VII y VI milenios cal BC). Orígenes y desarrollo. Montaña, M. M. (Editor), *Tell Halula: un poblado de los primeros agricultores en el valle del Éufrates, Siria*. (ss. 59-211). Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- Cruells, W. (2017). Transitions and their chronologies in the Pottery Neolithic of the Near East. Cruells, W., Mateiciucová, I. & Nieuwenhuyse, O. (Editors), *Painting Pots-Painting People: Late Neolithic Ceramics in Ancient Mesopotamia*. (ss, 11-29). Oxbow Books.
- Cruells, W., Gómez, A., Bouso, M., Guerrero, E., Tornero, C., Saña, M., & Tunca, Ö. (2013). Chagar bazar in Northeastern Syria: Recent work. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 467-477). Brepols Publisher.
- Davidson, T. E. (1977). *Regional variation within the Halaf ceramic tradition* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of Edinburgh.

- Erdalkıran, M. (2009). Halaf kapları üzerinde görülen hayvan motifleri. Haluk Sağlamtimur, H., Abay, E., Derin, Z., Erdem, A.Ü., Batmaz, A., Dedeoğlu, F., Erdalkıran, M., Baştürk, M. B. & Konakçı, E. (Editörler), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea.* (ss, 275-298). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erdem, D. (2013). *Social context of small find distribution at Domuztepe; Ritual display and society* [Unpublished PhD Thesis]. Middle East Technical University.
- Esin, U. (1999). Introduction. The Neolithic in Turkey: A general review. Özdoğan, M. & Başgelen, N. (Editörler), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries.* (ss. 13-23). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Frangipane, M. (2007). Different types of egalitarian societies and the development of inequality in early Mesopotamia. *World Archaeology*, 39(2), 151-176.
- Frangipane, M. (2013). Societies without boundaries: Interpreting late Neolithic patterns of wide interaction and sharing of cultural traits: The Case of the Halaf communities. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia.* (ss, 89-99). Brepols Publisher.
- Frankel, D. (1979). *Archaeologists at work studies on Halaf pottery.* British Museum Publications Ltd.
- Gallet, Y., Montaña, M. M., Genevey, A., García, X. C., Thébault, E., Bach, A. G., Goff, M. Le., Robert, B. & Nachasova, I. (2015). New Late Neolithic (c. 7000–5000 BC) Archeointensity data from Syria. *Reconstructing 9000 Years of Archeomagnetic Field Intensity Variations in the Middle East. Physics of the Earth and Planetary Interiors*, 238, 89-103.
- Gessner, G .C. (2011). A brief overview of the Halaf tradition. Steadman, S. R. & Gregory McMahon, G. (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B.C.E.* (ss, 777-795). Oxford University Press.
- Gessner, G. C. (2013). Sequencing practices, revealing traditions: A case study on painters' brushwork. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia.* (s. 125-134). Brepols Publisher.
- Goff, B. L. (1963). *Symbols of Prehistoric Mesopotamia.* Yale University Press.
- Hijara, İ. (1997). *The Halaf period in Northern Mesopotamia.* Nabu Publications.
- Hijara, I. (1978). Three new graves at Arpachiyah. *World Archaeology*, 10(2), 125-128.
- Hijara, I. (1980). Arpachiyah 1976. *Iraq*, 42(2), 131-154.
- İpek, B. (2019). *Figural Motifs on Halaf pottery: An iconographical study of Late Neolithic society in northern Mesopotamia* [Unpublished Master's Thesis]. Bilkent Üniversitesi.
- Kansa, S. W., Kennedy, A., Campbell, S., & Carter, E. (2009). Resource exploitation at Late Neolithic Domuztepe: Faunal and botanical evidence. *Current Anthropology*, 50(6), 897-914.

- Le Mière, M. (2013). Uniformity and diversity of pottery in the Jazirah and the Northern Levant during the early pottery Neolithic Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 323-330). Brepols Publisher.
- Mallowan, M. E. L. & Rose, J. C. (1935). Prehistoric assyria: Excavations at Tall Arpachiyah, 1933. Oxford University Press.
- Mallowan, M. E. L. (1936). The Excavations at Tall Chagar bazar, and an Archaeological survey of the Habur region, 1934-5. *Iraq*, 3(1), 1-85.
- Merpert, N. Y., & Munchaev, R. M. (1973). Early agricultural settlements in the Sinjar plain, Northern Iraq. *Iraq*, 35(2), 93-113.
- Merpert, N.Y., & Munchaev, R. M. (1987). The earliest levels at Yarim Tepe I and Yarim Tepe II in Northern Iraq. *Iraq*, 49, 1-36.
- Merpert, N. Y., & Munchaev, R. M. (1993). Yarım Tepe II: The Halaf levels. Yoffee, N. & Clark, J. J. (Editors), *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization: Soviet Excavations in Northern Iraq*. (ss. 129-162). The University of Arizona Press.
- Nieuwenhuyse, O., & Cruells, W. (2004). The proto-Halaf Period in Syria. new sites, new data. *Paléorient*, 30(1), 47-68.
- Nieuwenhuyse, O. (2000). Halaf settlement in the Khabur Headwaters. Lyonnet, B. (Editor), *Prospection Archéologique Haut-Khabur Occidental (Syrie du N.E.)*, (Vol. 1). (ss. 151-260). Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient [IFAPO].
- Nieuwenhuyse, O. (2007). *Plain and painted pottery: The rise of Neolithic ceramic styles on the Syrian and Northern Mesopotamian plains*. Brepols Publishers.
- Nieuwenhuyse, O. (2008). Feasting in the steppe-Late Neolithic ceramic change and the rise of the Halaf. Córdoba, J. M., Molist, M., Pérez, M. C., Rubio, I. & Martínez, S. (Editors), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, (Vol. III). (ss, 691-708). Universidad Autónoma de Madrid.
- Nieuwenhuyse, O. (2009). The 'painted pottery revolution': Emulation, ceramic innovation and the early Halaf in Northern Syria. Astruc, L., Gaulon, A. & Salanova, L. (Editörler), *Méthodes d'approche des premières productions céramiques: étude de cas dans les Balkans et au Levant. Table-ronde de la Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie (Nanterre, France) 28 février 2006*. (ss, 81-91). Rahden/Westf.
- Nieuwenhuyse, O. (2013). The social uses of decorated ceramics in Late Neolithic upper Mesopotamia. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 135-145). Brepols Publisher.
- Özbal, R. & Gerritsen, F. (2013). Burnishing, painting and fenestrating: Social uses of pottery at Tell Kurdu. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 107-115). Brepols Publisher.

- Özdoğan, M. (1999). Concluding remarks. Özdoğan, M. & Başgelen, N. (Editors), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries*. (ss, 225-236) Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2004). Neolitik Çağ-Neolitik devrim. İlk üretim toplulukları kavramının değişimi ve "Brainwoodlar"/Neolithic period-Neolithic Revolution-evolution of the concept and the Braidwoods. *TÜBA-AR*, 7, 43-51.
- Özdoğan, M. (2007). Bazı genellemeler-öneriler. Özdoğan, M. & Başgelen, N. (Editörler), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*. (ss, 441-458). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2013). Reconsidering the Late Neolithic period in Southeastern Turkey: A regional perspective. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 377-386). Brepols Publisher.
- Özdoğan, M. (2014). Anatolia: From the pre-pottery Neolithic to the end of the early Bronze Age (10.000-2000 BCE). Renfrew, C. (Editör), *The Cambridge World Prehistory Volume 3: West and Central Asia and Europe*. (ss, 1508-1544). Cambridge University Press.
- Sağlamtimur, H., & Ozan, A. (2007). Siirt-Türbe Höyük kazısı ön rapor (Excavations at Siirt-Türbe Höyük-preliminary report). *Arkeoloji Dergisi*, 2, 1-31.
- Sarıaltun, S. (2013). A Halaf settlement at Kerküşti Höyük. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P.M.M.G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 503-512). Brepols Publisher.
- Schmidt, H. (1943). *Tell Halaf I: Die prahistorischen Funde*. Walter de Gruyter.
- Sinopoli, C. M. (1991). *Approaches to Archaeological ceramics*. Plenum Press.
- Steinberg, A., & Kamilli, D.C. (1990). Paint and paste studies of selected Halaf sherds from Mesopotamia. Rice, P. M. (Editor). *Pots and Potters Current Approaches in Ceramic Archaeology*. (ss, 187-208). Institute of Archaeology University of California (Monograph XXIV).
- Tekin, H. (2012). Karavelyan Diyarbakır'da bir Halaf yerleşimi. Bezdin, M. (Editör), *Aktüel Arkeoloji* 26. (ss, 42-44). Pasifik Ofset.
- Tekin, H. (2013). Hakemi Use/Diyarbakır: Çiftçilerin Mührü. Karul, N. (Editör), *Bereketli Hilal: Dicle'nin Kurtarma Kazıları*. (ss, 62-69). ArkeoAtlas, 8. Apa Uniprint.
- Tekin, H. (2015). Yukarı Mezopotamya Geç Neolitiğinde (Hassuna, Samarra, Halaf) terminoloji ve kronoloji sorunları. *APAD (Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi/ Journal of Anatolian Prehistoric Research)*, 1, 89-112.
- Tekin, H. (2016). Domuztepe 2014 yılı kazılarının ilk sonuçları. *APAD (Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi/Journal of Anatolian Prehistoric Research)*, 2, 57-81.
- Tobler, A. J. (1950). *Excavations at Tepe Gawra (Volume II)*. University of Pennsylvania Press.

- Van As, A., & Jacobs, L. (1989). Technological aspects of the Prehistoric pottery. Akkermans, P. M. M. G. (Editor), *Excavations at Tell Sabi Abyad Prehistoric investigations in the Balikh Valley, Northern Syria*. (ss. 215-232). Balikh Valley Archaeological Projects Monograph 1.
- Verhoeven, M. (2002). Transformations of society: The changing role of ritual and symbolism in the PPNB and the PN in the levant, Syria and South-east Anatolia. *Paleorient*, 28(1), 5-13.
- Watson, P.J. (1983). The Halafian culture: A review and synthesis. Young, T. C., Smith, P. E. L. & Mortensen, P. (Editors). *The hilly flanks and beyond: Essay on the Prehistory of Southwestern Asia. Present to Robert J. Braidwood*. (ss. 231-249). The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Watson, P.J., & LeBlanc, S. A. (1990). *Girikihaciyan a Halaf site in Southeastern Turkey*. Institute of Archaeology University of California.
- Yakar, J. (1991). *Prehistoric Anatolia: The Neolithic transformation and the Early Chalcolithic period*. Institute of Archaeology of Tel Aviv University Publications.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluşta destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 50 / İkinci Yazar: % 25 / Üçüncü Yazar: % 25.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

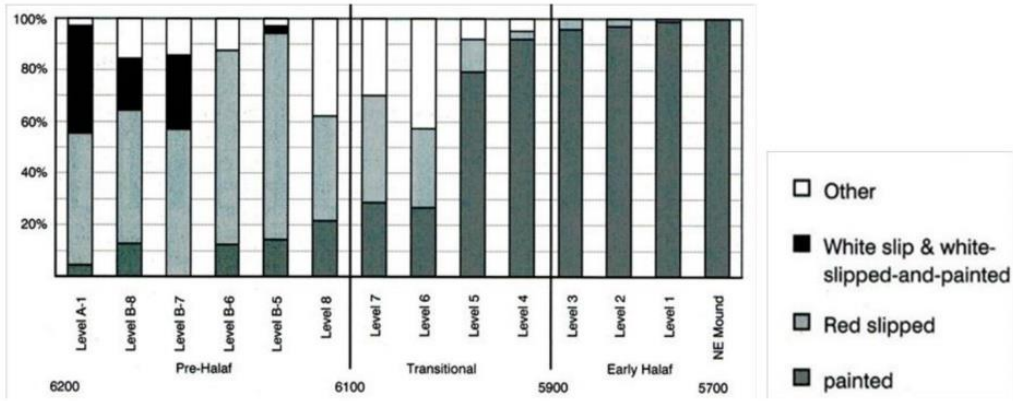
Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 50 / Second Author: % 25 / Third Author: % 25.

Ritüeller İle İlgili Örnekler	Çanak-Çömleksiz Neolitik B	Çömlekli Neolitik Dönem
Ritüel İlgili Binalar/Yapılar	Yaygın	Yok
Heykeller	Ara sıra	Yok
Steller	Ara sıra	Yok
Maskeler	Nadir	Yok
İnsan-hayvan Bağlantısı	Ara sıra	Nadir
Duvar ve Taban Boyaları	Nadir	Nadir
Süslenmiş taşlar ve kemikler	Ara sıra	Yok
Önbellek ile ilgili kalıntılar	Yaygın	Nadir
Boynuzlar	Ara sıra	Nadir
İnsan Figürinleri	Tipik	Yaygın
Hayvan Figürinleri: Genel olarak	Tipik	Yaygın
Hayvan Figürinleri: Boğalar	Yaygın	Ara sıra

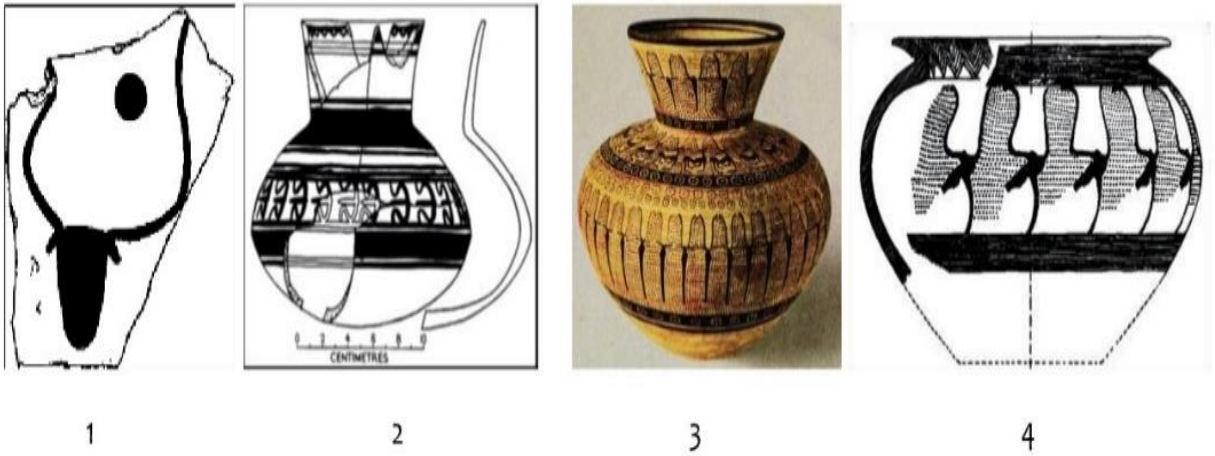
Tablo 1. Çanak-Çömleksiz Neolitik B ve Çömlekli Neolitik Dönemde Levant, Suriye ve Güneydoğu'da Ritüel ile İlgili Verilerin Dağılımı (Verhoeven, 2002: Table 1A).

Tablo 2. Tell Sabi Abyad Yerleşiminde Boyalı Kapların Artışı (Nieuwenhuys, 2013: Fig. 11.2).

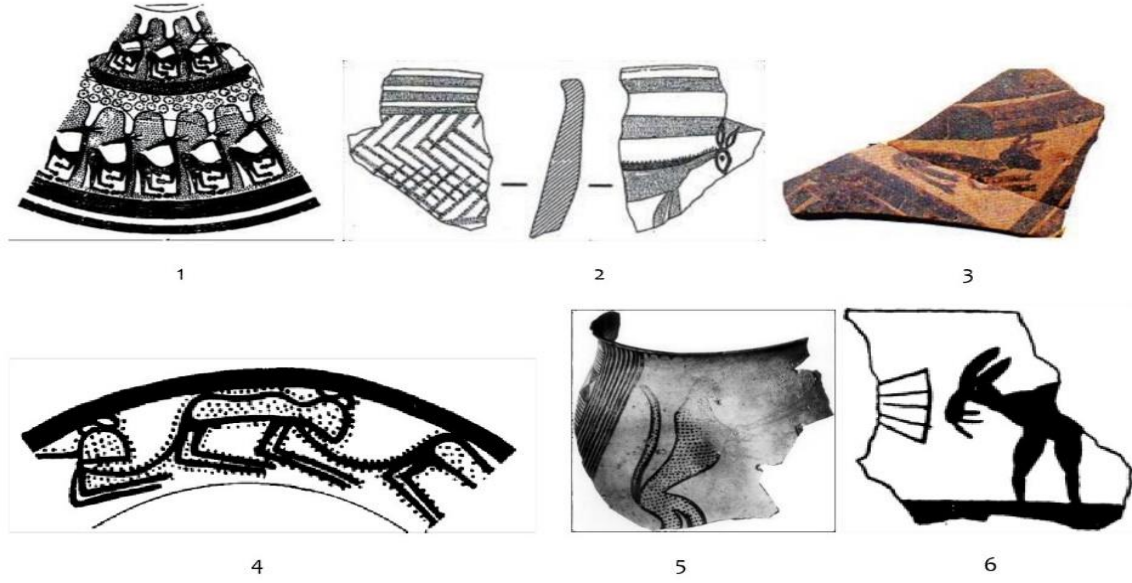

Resim 3. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Bitki ve Ağaç Motifleri: 1. Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: plate XIX.1. A748); **2. Tell Arpachiyah** (Hijara, 1980: 9.243); **Chagar Bazar** (Cruells, 2017: fig. 2.7.A ve color Pl. 3.E); **Tell Turlu** (Breniquet, 1991: Planche XIII.7).

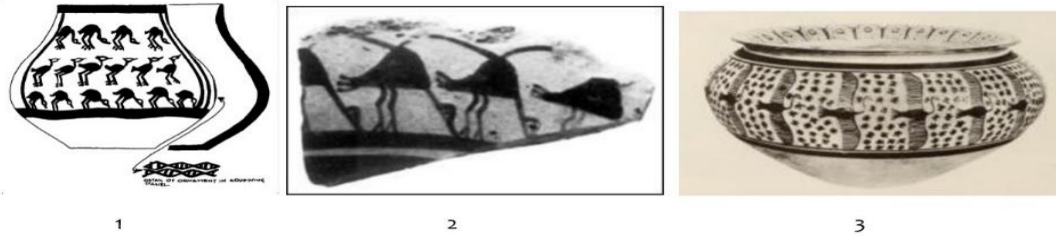

Resim 4. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Bucrania (Boğa Başı) ve Öküz Motifleri: 1 Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: fig. 73); **2 Tell Arpachiyah** (Mallowan & Rose, 1935: fig. 68.2.A 725); **Tell Halaf** (Schmidt, 1943); **Tell Halaf** (Schmidt, 1943: Tafel V.3).

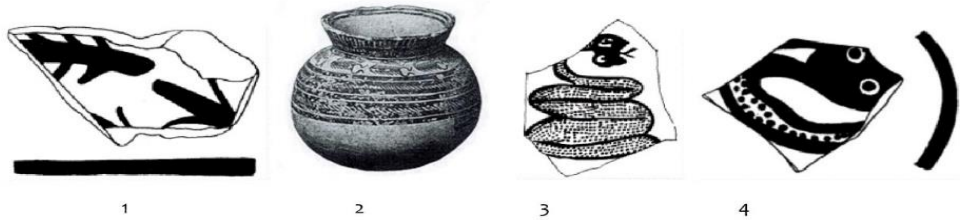

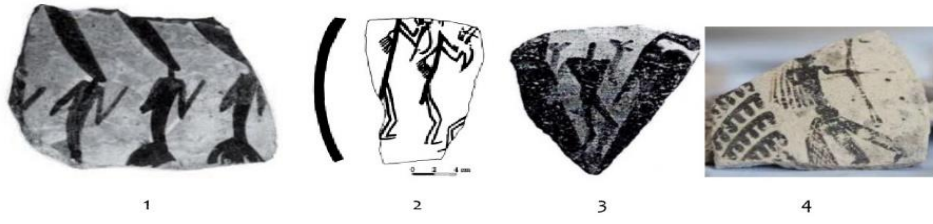
Resim 5. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Dört Ayaklı Hayvan Motifleri (Geyik, Eşek veya Kızıl Geyik, Tilki, Leopar, Keçi vb.): 1. Geyik Motifi, Tell Halaf (Schmidt, 1943: Tafel V.2); 2. Eşek veya Kızıl Geyik Motifi, Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1993c: fig. 9.36.2); 3. Tilki Motifi, Karavelyan (Tekin, 2012; Tekin, 2013); 4. Leopar Motifi, Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: Fig. 77.1); 5. Leopar Motifi, Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1973: Plate XLVII); 6. Keçi Motifi, Chagar Bazar (Mallowan, 1936: fig. 27.3).

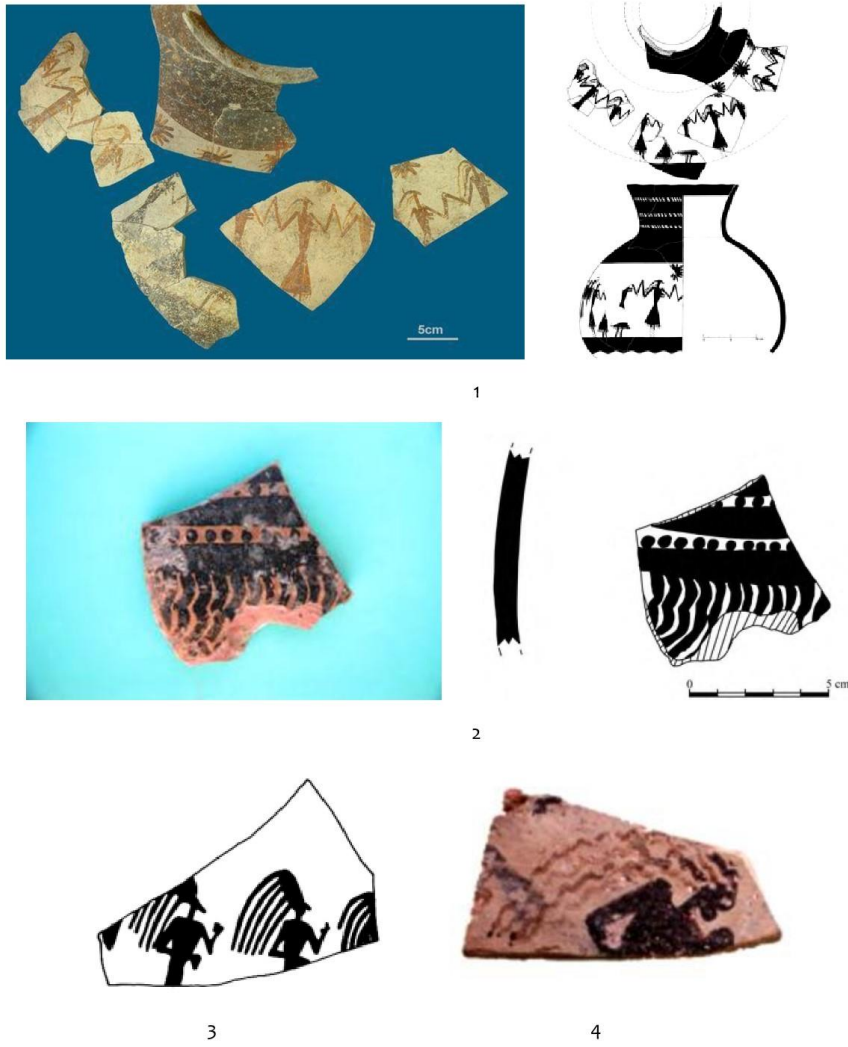
Resim 6. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Kuşgiller Motifleri: 1. Tepe Gawra (Tobler, 1950: fig. 59); 2. Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1973: Plate XLVI.5); 3. Tell Halaf (Goff, 1963: fig. 80).

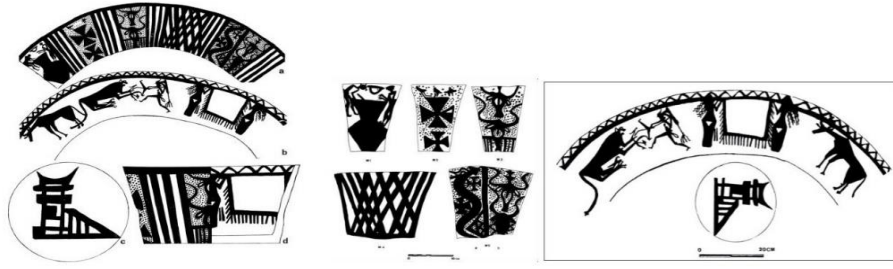
Resim 7. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Balık, Akrep ve Yılan Motifleri: 1. Balık Motifi, Yarım Tepe II (Merpert ve & Munchaev, 1987: fig. 21.1); 2. Akrep Motifi, Tell Hassan (Eldalkıran, 2009: Res. 7.11); 3. Yılan Motifi, Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: fig. 77.8); 4. Yılan Motifi, Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1987: fig. 21.5).

Resim 8. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Hareket/Aktivite Halindeki veya Bir Aki İnsan Figürleri: 1. Tell Halaf (Goff, 1963: fig. 97.2); Tell Sabi Abyad (Akkermans & Le Mièrè, 1992: fig. 21.40); 3. Tell Amarna (Cruells, 2004: Plate 5.1.a); 4. Domuztepe (Anadolu Ajansı, 2024).

Resim 9. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Ritüel veya Şenliklerle ilgili Figürleri: 1. Domuztepe (Carter & Campbell, 2008: fig. 7); 2. Türbe Höyük (Sağlamtimur ve Ozan, 2007: fig. 2); 3. Tell Sabi Abyad (Akkermans, 1987: fig. 4.4); 4. Tell Halula (Cruells, 2013: Lámina 31.THL 1071)

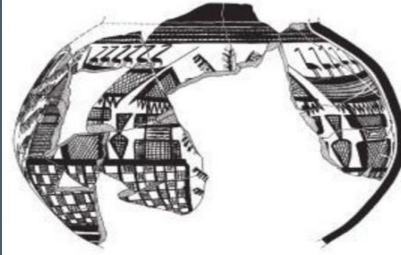
1

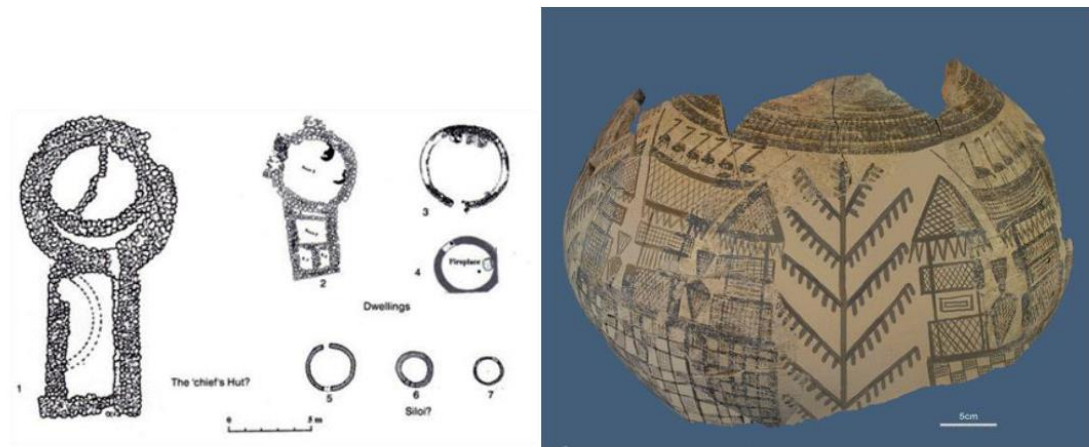
2

3

Resim 10. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Öykü Sahneler: 1. Tell Arpachiyah (Hijara, 1978: fig. 1); 2. Domuztepe (Erdem, 2013: fig. 20.b; Carter, 2012: fig. 9.a); 3. Domuztepe (Carter & Campbell, 2008: fig. 5; Kansa ve diğ., 2009: fig. 5).

Resim 11. Halaf Mimarisi ve Halaf Kapları üzerinde görülen figürlü sahneler (Frangipane, 2013: fig. 6.7; Kansa & diğ., 2009: fig. 5)